

Szilágyi Zsolt

**A trianoni Alföld újraértelmezése.
Lehetséges regionális történeti földrajzi, gazdaság- és társadalomtörténeti
kontextusok a táj múltjának történelmiesítéséhez (1910–1930)¹**

A Kárpát-medence és az Alföld fejlettségi térszerkezete 1910-ben

A Kárpát-medence első összetett, többváltozós fejlettségi vizsgálatára (némi öszszemosva a modernizációs folyamatokkal) csak viszonylag későn, 2000-ben került sor, amikor a századfordulós nagytáj fejlettségi térszerkezetéről szóló eredményeit először publikálta Beluszky Pál.² A vizsgálatba 12 mutatót vont be,³ melyeket igyekezett (a sokéves kutatói tapasztalatra, a tudományosan megalapozott intuícióra hagyatkozva) úgy öszszevalogatni, hogy azok egyszerre mind a gazdasági, mind a társadalmi szférában lejátszódó változásokat leképezzék. Az eredmények vizualizációja, a történeti Magyarország első világháború előtti fejlettségét bemutató ábra, az eltelt évek alatt, gyökeresen átírta mindazt, amit a századfordulós Kárpát-medence modernizációs térszerkezetéről korábban gondoltunk.⁴

A Beluszky-féle eredmények alapján úgy tűnik, hogy az ország nagyobbik fele már a századelőn a modernizáció valamely szintjén állt. A Kisalföldet és az Alföldet olyan régiókként mutatta be, amelyek a „modernizáció élén járnak”, és amelyek „számtottév modernizációval jellemezhetőek”,⁵ ahol többnyire az egykori mezővárosok töltötték be a modernizáció

¹ A tanulmány az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport keretében készült.

² Beluszky 2000. 299–326.

³ Felhasználta az írni-olvasni tudók arányát, az általa csak „orvoslatta holtaknak” nevezettek arányát, az egy főre jutó hitelintézeti betétállomány összegét, a százezer lakosra jutó telefonállomások számát, a gyáripari keresők arányát, a nem mezőgazdasági keresők arányát, az egy főre jutó tűzkár elleni biztosítások összegét, a jelzáloghitelek lakosságszámra vetített nagyságát, a polgári iskolai tanulók arányát, a százezer lakosra jutó kórházi ágyak számát, valamint a magas hierarchikus rangú települések és a városi funkciójú települések lakosságszámát. Vö. Beluszky–Győri 2005. 85–86.

⁴ Beluszky 2001.; Szilágyi 2015. 37–112.

⁵ A vázolt modernizációs zónák értelmezésekor nyilvánvaló, hogy e régiókat belülről nem lehet homogén gazdasági-társadalmi vonásokkal jellemezni. Az ilyen és hasonló problémákra a regionális brit történeti kutatások már az 1980-as években rávilágítottak, amikor a „belső periférikus területnek” ítélt Skócia városai közül Glasgowról kiderült, hogy a sajátos városi funkciói és a sajátos társadalomszerkezete miatt kizárólag Londonnal hasonlítható össze. Ennek okán helyezkedett arra az álláspontra Timár Lajos, hogy „*a belső centrum- és perifériaviszonyokat csak régió szintjén elképzelni tudó szemlélet világviszonylatban is jelentős iparvárosokat »tüntetbe el» a periférikus régió címszáva alatt*”. Timár 1993. 21. A Beluszky-féle modernizációs vizsgálat esetében az előbbi tétel fordítottja is igaz, miszerint a „számtottév modernizációval jellemezhető” zónákban bizonyára akadnak olyan „megbújó” települések, településcsoportok, amelyek előnyösebb színben tűnnek fel, mint amilyenek valójában lehetnek. A vármegyei szintű adatfelvételtől adódó, és a kvantitatív eljárás korlátaiból eredő problémákat érzékelve, legutóbb már úgy fogalmazott Beluszky, hogy „*megyei szinten összegzett pontértékek alapján rajzoltuk meg az ország modernizációs zónáit. A »generalizáció« során figyelembe vettük a városhierarchia élén álló városok s környezetük viszonyát (alig modernizált környezetben jelöltük a modernizációs góccokat), a hasonló modernizációs szinten álló vármegyék összehasonlásával nagyobb régiókat alakítottunk ki, néhány esetben »feldaraboltunk« vármegyéket*”. Beluszky 2008. 348. Sőt, a vizsgálati eredmények legutóbbi közreadásakor már arra ügyelt, hogy a korábbi „modernizációs régiók” kifejezés helyett a „modernizációs zónák” megjelölést alkalmazza, illetve hozza vissza. (2001-ben a zóna, 2005-ben a

hídőállásának a szerepét.⁶ Tovább lépésre, újabb, mélyebb (nominális, azaz települési) szintű vizsgálatra egészen mostanáig nem került sor.⁷

A *GISta Hungarorum Adatbázisra* (GHA)⁸ épülő *Kárpát-medencei Területi Fejlettségi Adatbázis* (KTFA)⁹ alapján szerkesztett, úgynevezett *fejlettségi membrán* minden korábbinál szemléletesebb módon mutatja a Kárpát-medence fejlettségi térszerkezetét a 20. század elején. Az 1. ábra egyik szembeötlő vonása, hogy a megszokott földrajzi domborzattal szemben a „fejlettség domborzata” mintha az előbbi inverze volna. Ahol magas hegyek emelkedtek a valóságban, ott alacsonyan felelt területek voltak, ahol pedig a központi medence helyezkedett el, ott a legfejlettebb vidékek terültek el. Természetesen ez így felületes megállapítás, azonban rámutat arra, hogy bármennyire is a hegyvidéken feküdt a legtöbb iparilag hasznosítható nyersanyag és energiahordozó a vizsgált korszakban, azért a feldolgozóüzemek és a nagy energiaszükségletű iparágak többnyire a medence helyzetű részeken épültek fel. Az alpműveltség és az alap-egészségügyi ellátás szintén a medenceterületen volt a legkedvezőbb, csakúgy, mint a vándorlási helyzet. Ezekből egyértelműen kiderül, hogy a Kárpát-medence központi medencerésze átlagon felüli fejlettségű volt a 20. század elején. Olyan vidék, amelynek fejlettsége általánosan messze a legjobb mutatókat produkálta. Olyan vidék, amely a századfordulón egy dinamikus fejlődő területe volt az országnak, és olyan vidék, amely a környezetéhez képest gazdaságilag kifejezetten innovatív környezetnek minősült, ahol kedvezőbbek voltak az életkörülmények. Összességében tehát olyan terület volt a medencerész, amely vonzotta magához nemcsak a megélhetésüket keresőket, az önmegvalósításra vágyókat, hanem a befektetőket is.

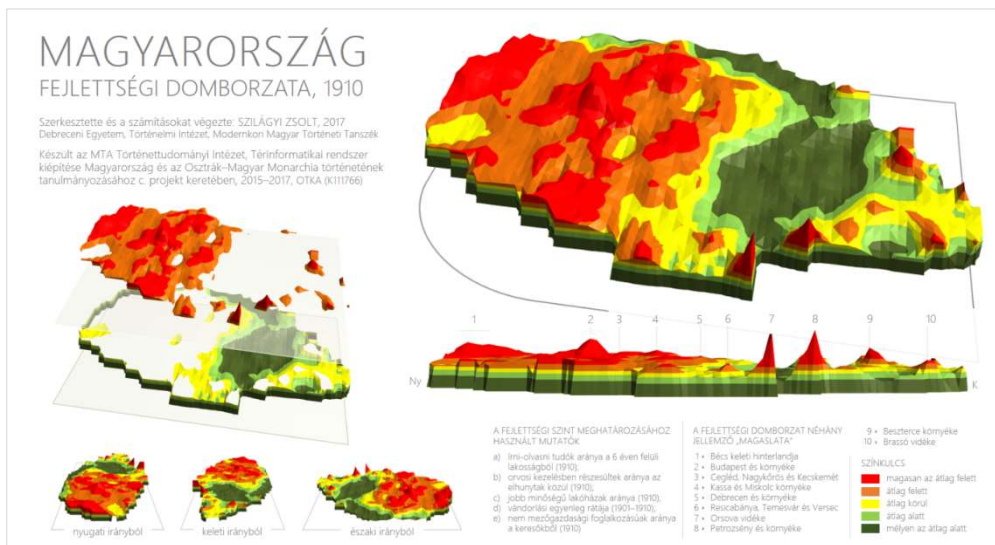
régió, majd 2008-ban ismét a zóna kifejezést használta a szóban forgó ábra jelmagyarázatában. Beluszky 2001. 239.; Beluszky–Győri 2005. 85.; Beluszky 2008. 348.)

⁶ Vö. Beluszky–Győri 2005. 87. és Beluszky 2008. 354.

⁷ Jakobi 2018.; Péntes 2018.; Demeter 2018.; Demeter–Radics–Péntes–Szilágyi 2018.; Szilágyi 2018a.; Szilágyi 2018b. vö. Győri–Miklé 2017. 143–165.

⁸ OTKA K 111766: Térinformatikai rendszer kiépítése Magyarország és az Osztrák–Magyar Monarchia történetének tanulmányozásához (1869–1910). A kutatócsoport tagjai: Bottlik Zsolt (ELTE), Demeter Gábor (MTA BTK TTI), Frisnyák Zsuzsa (MTA BTK TTI), Jakobi Ákos (ELTE), Nagy Béla (MTA BTK TTI), Nagy Mariann (PTE), Németh Gábor (DE), Péntes János (DE), Radics Zsolt (DE), Szabó Gergely (DE), Szulovszky János (MTA BTK TTI). (Lásd még online: <http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka>). A GHA jelenleg a dualizmus kori Magyarország népszámlálási adatsorait, mezőgazdasági üzemstatistikai jellegű összeírásait és egyéb infrastrukturális felméréseit tartalmazza számítógépes adatbázis formájában, amelyhez a kutatócsoport egy térinformatikai vizualizációs platformot is készített. A GHA közel félezer változóból és több mint 7,3 millió adatból épül fel.

⁹ A GHA hatalmas adatmennyiségéből mindössze 13 bázisváltozót, alig 163 ezer (2,2%) adatot használtam fel a KTFA kialakításakor. A földrajzi koordinátákkal, illetve a standardizált és a normalizált változókkal együtt a letisztázott KTFA mérete megközelíti a 360 ezer adatot, amely adatok településenként kerültek rögzítésre. A történeti Magyarországon 1910-ben összesen 12 542 (más forrás szerint 12 555) települést tartottak nyilván. A 13 kiválasztott bázisváltozó csaknem minden település vonatkozásában rendelkezésre állt, csak 133 esetben (0,02%) hiányzott (többnyire a kataszteri tiszta jövedelem). A 13 bázisváltozóból kialakított 6 fejlettségi mutató a következő: (m1) írni-olvasni tudók aránya a 6 éven felüli népességből, 1910; (m2) haláluk előtt orvosi kezelésben részesültek aránya, 1901–1910; (m3) jobb minőségű lakóházak aránya, 1910; (m4) vándorlási egyenleg rátája, 1901–1910; (m5) nem mezőgazdasági foglalkozásúak aránya a keresőkből, 1910; (m6) egy mezőgazdasági keresőre jutó kataszteri tiszta jövedelem, 1908/1910. Forrás: MSK Ús. 39., 42., 46., 48. kötetek.; GHA.

1. ábra. A történeti Magyarország fejlettségi domborzata, 1910.

Forrás: KTFA, saját számítás és szerkesztés.

A két centrumterület, Bécs és Budapest, élesen kiemelkedett egykori környezetéből. Különbség közöttük, hogy amíg Bécs környékén keleti irányban egy fokozatosan, enyhén ereszkedő fejlettségi dombvidék körvonalazódott, addig ez Budapest vidékén eltérően alakult. Jól meredekebb volt a fejlettségi lépcső a magyar főváros esetében kelet felől, mint Bécsnél (1. ábra). Az is egyértelmű, hogy Bécs fejlettségi dombvidéke kiterjedtebb volt Budapesténél. Mindez rámutat a diffúziós kapcsolatok területi koherenciájára, arra, hogy Bécs és Pozsony, Bécs és Burgenland, illetve Bécs és a Kisalföld között olyan térkapcsolatok, olyan gazdasági és társadalmi kölcsönkapcsolatok meglétét feltételezhetjük, amelyek régebbi keletiek és talán összetettebbek is lehettek, mint Budapest esetében. Ugyanakkor az is jól látszik, hogy a magyar főváros gazdasági hinterlandját az említett vidékek mellett főleg a Budapesttől délre, Duna mentén fekvő német kertészetekben bővelkedő területek és a Budapesttől délkeletre elnyúló, a Kecskemét–Nagykőrös–Cegléd városok határában működő zöldség- és gyümölcs-termővidékek alkották.

Pontszerűen kiemelkedő centrumterület volt lényegesen gyengébb modernizációs kisugárzással Resicabánya, Petrozsény és Beszterce. Szerényebb formában, de hozzájuk fogható még északon Rozsnyó, délen pedig Zombor (illetve a vizsgálatból kimaradt Eszék) környéke. Többé-kevésbé összefüggő, átlagon felüli fejlettségű terület volt a századelőn a Felvidéki ipari régió (Zsolna, Poprád, Kassa, Rozsnyó, Besztercebánya vidéke), a Nagykanizsa–Kaposvár–Szekszárd rész, a Zombor (Eszék)–Szabadka–Újvidék háromszög, valamint a tiszántúli mezővárosi öv (Szeged–Debrecen vonal). A székelyföldi fejlettebb régiót két folyosó kötötte össze a központi medence centrumterületeivel: egy szélesebb északi átjáró (Szatmárnémeti–Nagybánya–Beszterce–Marosvásárhely–Kolozsvár–Nagyvárad) és egy keskenyebb déli átjáró a Déli-Kárpátok vonalában, Szászföldön keresztül.

Átlagnál alacsonyabb fejlettségű, *belső perifériális területek* a Kárpát-medencei „fejlettségi főszerkezeti vonaltól” nyugatra eső *központi centrumterületek* között is kimutathatók. Ilyen

volt a századelőn a Zalai-dombság, a Bugaci-homokvidék, a hortobágyi puszta és a Nyírség is. Ezek vagy sűrűn lakott, központ nélküli, aprófalvas vidékek voltak, vagy olyan lakatlan részek, ahol elsősorban a természetföldrajzi tényezők (alacsony éves csapadékmennyiség, nyílt homokfelszín stb.) miatt nem, vagy csak elszórtan alakultak ki települések. A főszerkezeti vonalon túl a *külső periferikus terület* északi részén egy keskeny, míg keleti részén egy kiöblösödő, mélyen átlag alatti fejlettségű, összefüggő zóna alakult ki.

A 19–20. századfordulós Alföldről az utóbbi egy-másfél évtizedben a korábitól gyökeresen eltérő, kedvezőbb kép bontakozott ki a történeti földrajzi szakirodalomban. A különféle statisztikai mutatók alapján Beluszky Pál arra a megállapításra jutott, *hogy az említett táj, a Kisalfölddel együtt, a Kárpát-medence legdinamikusabban fejlődő, modernizációban élen járó vidéke volt.*¹⁰ Az új szemléletmód és a tájról alkotott új kép ösztönzőleg hatott a későbbi kutatásokra. Bebizonyosodott, hogy a Kisalfölddel¹¹ szemben az Alföldön gyökeresen eltérő fejlettségi térszerkezet alakult ki.¹² *Az Alföldet nem egyközpontú, hanem többközpontú fejlettségi háló jellemezte, amely egyben a táj sajátos vonását is adta.*¹³ A korábban vázolt századelős Kárpát-medencei fejlettségi (membrán) térszerkezet kontextusában, az eddigiekhez mérten, még összetettebb formában értelmezhető az Alföld, következésképp a táj, a régió gazdasági-társadalmi helyzete és szerepe új jelentéstartalommal bővíthető.

Az Alföld belső modernizációs gócai között koncentrikusan szerveződő, de sajátos módon csak mozaikos mintázatban kimutatható, eltérő fejlettségű övek formálódtak és működtek az említett századfordulón (2. ábra). Az öt centrumterület közül utólagosan három a Duna–Tisza közén, kettő pedig a Tiszántúlon lokalizálható. Délen a *Baja–Bácsalmás–Szeged vidéki* (alföldi viszonylatban) kiemelkedő fejlettségű góc az első világháborút követő területi rendelkezések miatt hamarjában jelentőségét veszítette; annál is inkább, mert eleve csak peremvidéke volt az elcsatolt Szabadka–Újvidék–Zombor centrumterületnek. Az ettől északra, a főváros alföldi előterében körvonalazódó másik kiemelkedő fejlettségű terület, a Három Város (Cegléd–Nagykőrös–Kecskemét) vidékén formálódott. Kialakulásában jelentős szerepet játszott a Kárpát-medencei viszonylatban jelentős forgalmú Budapest–Szeged–Temesvár vasútvonal. E dinamikusan fejlődő régió gazdasági szerepe – földrajzi fekvéséből adódóan, az első világháború után – látványosan felértékelődött a trianoni Alföldön. A harmadik góc sávként húzódott az Alföld nyugati peremén, Ráckeve-től Bajáig, amelyet Erdei Ferenc még az 1930-as években „Dunameléknek”, *víz menti falvak kertikultúrájának* nevezett.¹⁴ Ugyanakkor a Maros–Kőrös közén és a Karcag–Debrecen–Nyíregyháza vidéken lényegében összefüggő tömbben helyezkedett el a két tiszántúli, átlagos fejlettséget meghaladó centrumterület, mely talán mind közül a legmeglepőbb eredmény.

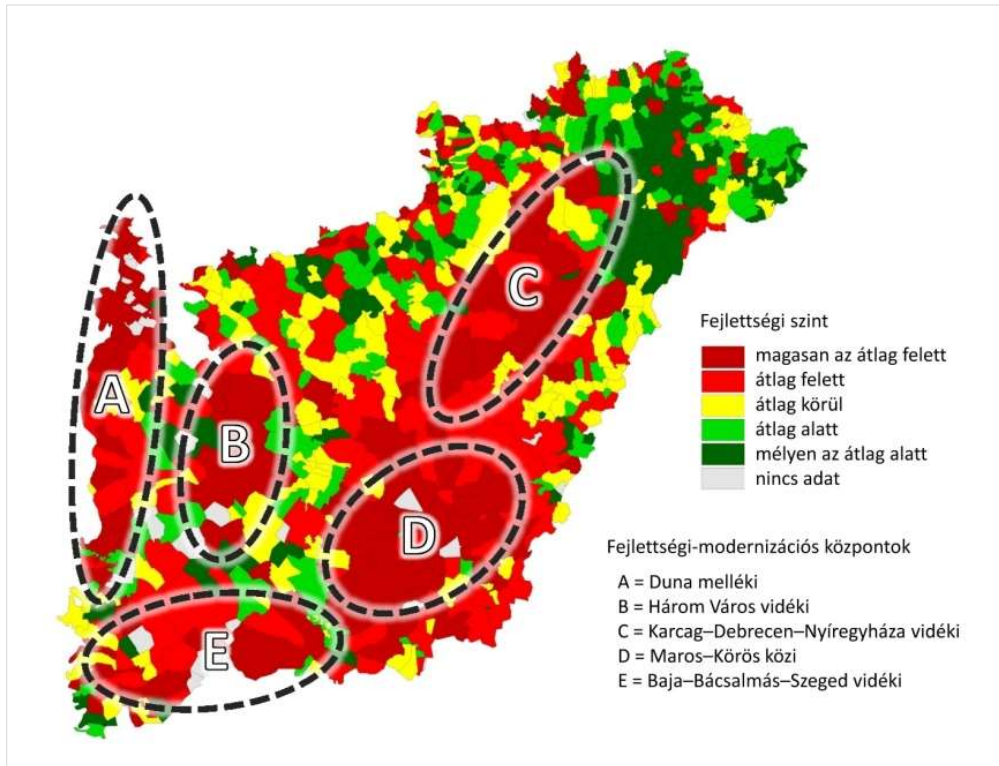
¹⁰ Beluszky 2001. 239.

¹¹ Győri 2006. 231–250., 246–248.

¹² Szilágyi 2015. 81–90.

¹³ Szilágyi 2016a. 38.

¹⁴ Erdei 1937. 9., 203.

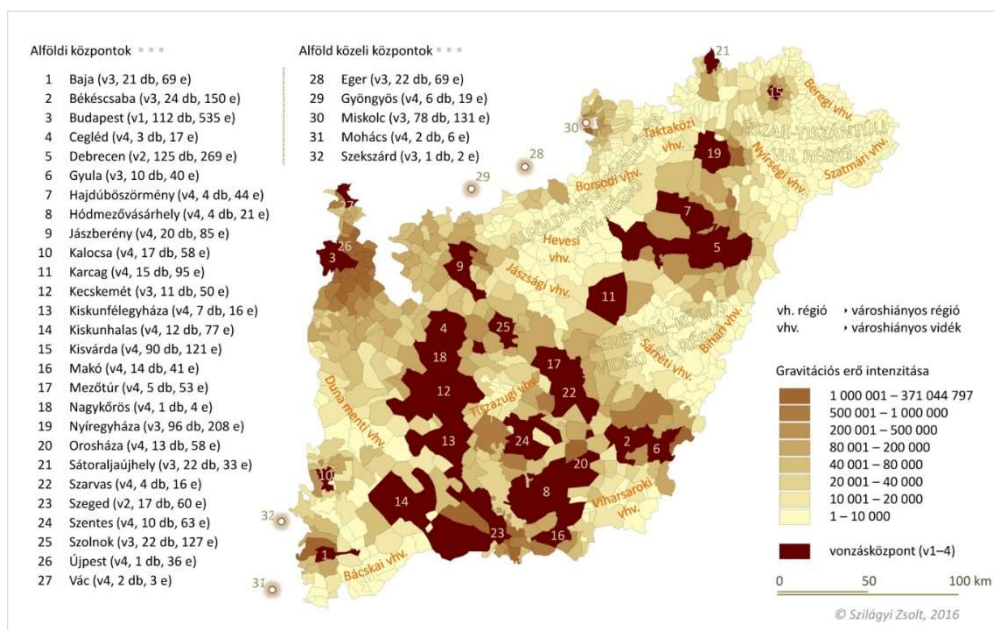
2. ábra. Az Alföld fejlettségi térszerkezete 1910-ben.

Forrás: ATTA,¹⁵ a módszer részletes leírását és az egyes települések komplex fejlettségi mutatóját lásd Szilágyi 2015. Megjegyzés: átlag = 0,00, szórás = 1,00, magasan az átlag felett (3,035–0,512), átlag felett (0,511–0,133), átlag körül (0,132 és –0,130 között), átlag alatt (–0,131 és –0,382 között), mélyen az átlag alatt (–0,383 és –1,255 között).

Az előbbiekből kitűnik, hogy az Alföld belső fejlettségi különbségei már a századelőn is markánsan kirajzóldtak. A nagyobb modernizációs góccokat, más néven centrumterületeket keskeny, alig néhány tíz kilométernyi szélességű átmeneti sávok választották el egymástól. A Duna–Tisza között ez a tagoltság nemcsak észak–déli, folyókat követő irányultságú volt, hanem nyugat–keleti szerkezetű is, mivel itt az átlagon felüli fejlettségű részek nem alkottak egymással összefüggő tömböt (nem úgy, mint a Tiszántúlon); talán azért nem, mert a településállomány sűrűsége itt jelentősen különbözött más alföldi vidékektől. A

¹⁵ Az ATTA, vagyis az *Alföldi Települések Történeti Adatbázisa* jelenleg is bővülő, több alrendszerből álló, számítógépes (MsExcel) adatbázis. Törzsananyagát a Közigazgatási tájékoztató lapok (1925), a helységnévtárak (különösen 1913, 1926) és a Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat vonatkozó (1900–1935) kötetének demográfiai, foglalkozásszerkezeti és egyéb életmódbeli stb. adatai alkotják. Az ATTA jelenleg több mint 2,1 millió sztenderd és generált adatból áll, amelyet 2012 és 2015 között építettem. Főbb forrásai: NM-EAD-KTL = Néprajzi Múzeum (Budapest), Etnológiai Archívum Dokumentációs Gyűjtemény, Statisztikai Gyűjtemény, Közigazgatási tájékoztató lapok, 1925 (itt jegyzem meg, hogy jelen tanulmány korábban megjelent első részében helytelenül Nemzeti Múzeum szerepel, lásd: Szilágyi 2014. 111., 23. lábjegyzet), továbbá a *Közigazgatási tájékoztató lapok* forrásértékéről és forráskritikájáról lásd: Szilágyi 2016b.; MSK Ús. 42., 46., 48. kötet; MSK Ús. 69. kötet; MSK Ús. 83. kötet; MSK Ús. 99. kötet; NFAK 1969.; MH 1913.; MH 1926.

Három Város vidéki és a Baja–Bácsalmás–Szeged vidéki centrumterületek között húzódtott egy kelet felé folyamatosan kiszélesedő átmeneti zóna. Ugyanakkor a tiszántúli tömb keleti peremén szintén megfigyelhető volt egy nyugat felé elkeskenyedő, alacsonyabb fejlettségű ékterület, amely a bihari részt, beleértve a Sárrét aprófalvas keleti területeit is, magába foglalta.¹⁶ Végül még további két másik, átlagosnál fejletlenebb terület körvonalazódott a századelő Alföldjén. Az egyik egy mozaikos szerkezetet mutató régió volt, amely tulajdonképpen megegyezett az *alföldi hegységelőtér városhiányos régiójával*, a másik pedig ama északkelet-alföldi terület volt, amely többé-kevésbé az *észak-tiszántúli városhiányos régióval* volt azonos, és amely magába foglalta az Ecsedi-láp egykori vidékét, a Beregi- és a Szatmári-síkságot, a Rétközt és ezek ölelésében csaknem a teljes Nyírséget (3. ábra).

3. ábra. Városiányos területek az Alföldön a 20. század elején a városhierarchia felső négy szintjén működő központok (v1–4) gravitációs erejének intenzitása szerint.

Forrás: Szilágyi 2017. 35. vö. 35. lábjegyzet, saját számítás és szerkesztés. Megjegyzés: A gravitációs központok nevét követő zárójelben a városhierarchiai szint (v1–4), a potenciálisan vonzott alföldi települések (db) és a vonzott alföldi lélekszám (ezer fő) olvasható. (Rövidítés: v1 = főváros, v2 = regionális központ, v3 = megyeközpont, v4 = középváros.)

Nyilvánvaló tehát, hogy a köztudatban élő nyugat–keleti irányú fejlettségi lejtő tézise *abban a formában*, ahogyan azt általánosítva az Alföldről legtöbbször elgondoljuk, nem tartható tovább.¹⁷ A korábbival szemben egy jóval összetettebb századfordulós fejlettségi

¹⁶ Szilágyi 2017.

¹⁷ Még Bulla Béla írta nem minden előzmény nélkül 1940-ben, hogy az „élet létketésének elhalkulása nyugatról kelet felé [...] élesen kirajzolódik”. Bulla 1940. 58. Később ennek a nézetnek engedett teret implicit formában Mendöl Tibor is, amikor úgy fogalmazott, hogy az „Alföld mütája máig nem érte utól [sic!] a nyugati országországok

térszerkezet (re)konstruálható.¹⁸ Először is, az alföldi települések fejlettségének kétség kívül van egy jól kivehető kelet felé csökkenő vonása. Másodszor, és a hangsúly ezen van, a „lejtő” ellenére, nagyjából Szeged és Nyíregyháza között húzódnó észak–déli sávban, tehát a Tiszántúl folyóhoz közelebb eső felén, ahol a mezővárosok füzére volt megfigyelhető, egy átlagostól (falvak szintjén is!) fejlettebb régió terült el (2. ábra, C–D).

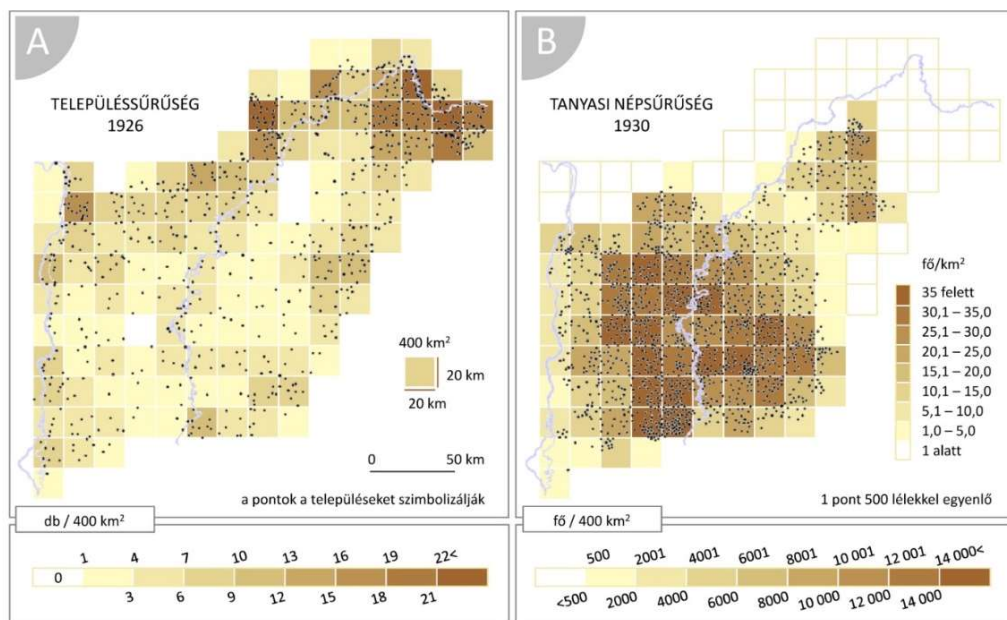
Szélesebb perspektívába helyezve az eddig elmondottakat bizonyítható, hogy az *Alföldön azok a területek értek el „magasabb” fejlettségi szintet a 20. századra, ahol a török kori elpusztásodás nagyobb mértékű volt. Ezzel szemben azok a területek az Alföldön, ahol csaknem érintetlen maradt a középkori „aprófalvas” településállomány szerkezete, perifériális helyzetbe kerültek a 19–20. század fordulójára (4. ábra, A).* A sűrűszövetű településháló miatt ezeken a vidékeken olyan nagy kiterjedésű mezővárosok sem alakulhattak ki, amelyek máshol a fejlődés alföldi útját¹⁹ képviselték. Ennek függvényében e perifériális területekre másféle „fejlődés” volt jellemző, mely nem lemaradást, és főleg nem elmaradottságot jelent az utólagos értelmezésben! Ezek a települések a mindenkori fennálló struktúrákhoz s a helyi viszonyokhoz való legteljesebb *alkalmazkodás* során (földrajzi possibilizmus) mind a Kárpát-medencei, mind az alföldi kontextusban értelmezett fejlettségnek csak egy „alacsonyabb” szintjét érték, érhatték el. Ez a szint azonban (Kárpát-medencei vonatkozásban) a külső perifériális területekhez mérten kedvezőbb mutatókkal jellemezhető a 20. század elején még akkor is, ha a központi medence belső perifériális vidékei voltak. Az, hogy ezek a belső perifériák kedvezőbb helyzetűek voltak, bizonyára azért is lehetett így, mert a központi medence centrumterületei között húzódtak meg. Másképp fogalmazva, ami a későbbi trianoni országterületen alföldi perifériának számított, az Kárpát-medencei viszonylatban még mindig a fejlettebb területek közé volt sorolható a századelőn.

fejlettségét”. Bulla–Mendöl 1947. 227. Ennek két legfőbb okát a településállomány nagy részének török kori elpusztulásában, illetve a táj ásványkincsekben való szegénységében látta.

¹⁸ A nyugat–keleti fejlettségi lejtő falszifikálását lásd bővebben: Szilágyi 2015. 81–90.; Szilágyi 2016a. 38–42.

¹⁹ Vö. Márkus 1986. 43–52.; Beluszky 2001. 79–156. Vö. Szilágyi 2012.

4. ábra. Az Alföld településsűrűsége (A) és az általában mezővárosok köré rendeződő tanyasi népsűrűsége (B).

Forrás: ATTA (A) és Elek 1938. 609. (B), saját számítás és szerkesztés.

Az előbbiből következik, hogy a 19–20. századi alföldi modernizáció egyik előzménye, ha nem is előfeltétele, a 18. századra kialakult ritkább sűrűségű településállomány, illetve annak kiemelkedő „szigetei”, a mezővárosok voltak. Ezek a szigetek, amelyek egy-egy várost, némelykor városok térben egymáshoz közel fekvő csoportját jelentették az Alföldön, olyan interakciós teret képeztek, kínáltak a vándormozgalomból is bőven táplálkozó, növekvő méretű társadalmuk számára, ahol a toleránsabb viselkedésforma kialakítása elengedhetetlen velejárója volt a „fejlődés” légkörének.²⁰ Nyilván ezt erősítette a betelepülések, betelepítések egész sora még a 18. században, például a békési, dél-alföldi, Duna menti részeken. S ezt erősítette később is a 19. századi migráció,²¹ amelyet nagyban megkönnyített a táj szerkezeti adottsága, az alföldi közlekedés egyszerűbb, „könnyedebb” lehetősége, idővel modernizálódó formája.²² Mindezek abba az irányba hatottak, hogy e területek az állandó kihívások közepette bővülő „sokszínűségük” mellett továbbra is képesek maradtak megőrizni a térszervező szerepköreiket a tájban. *A 19. század végére több helyen is összefüggő vidéket, kiemelkedő fejlettségű-modernizációjú gócotak kezdtek alkotni e centrumok. Ez a sajátos, többközpontú fejlettségi térszerkezet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a trianoni békeszerződés után, kivált az 1920-as években, az ország gazdasági teljesítőképessége rendkívül gyorsan regenerálódjon, illetve hogy az új viszonyokhoz meglepően hamar alkalmazkodjon.*²³

²⁰ Szilágyi 2012. 42–43., 140–147.

²¹ Bővebben: Beluszky 2005. Vö. Dányi 1998.; Kovács 1933.; Szilágyi 2018c.

²² Bulla 1940. 58–62.

²³ Szilágyi 2018a. 36–37.

A határ menti régió dinamizálódása az 1920-as években

A trianoni békeszerződés értelmében a 100 ezer négyzetkilométernyi²⁴ Nagyalföldnek csak kevesebb mint a fele maradt a trianoni ország területén. Így a közigazgatási község-határokhoz igazított trianoni Alföld területe kerekén 45 ezer négyzetkilométer volt,²⁵ ahol 1920-ban négy és fél millióan éltek. Másképpen, amíg a táj kiterjedése az új államterületnek alig felét, addig a népessége az ország lakosságának már csaknem 60 százalékát adta.²⁶

Az új államhatár alföldi, 8–900 kilométeres szakaszán „határ menti települések” egész sora alakult ki. E települési zóna kijelöléséhez többféle módszertani megoldás választható. Ezekkel ma már kiterjedt irodalom foglalkozik.²⁷ Az, hogy mekkora sávot tekintünk határ menti területnek, számos körülmény függvénye, amelyet leginkább az befolyásol, hogy mekkora terület (például táj vagy állam) kontextusában történik az értelmezés. Tekintve, hogy a trianoni Alföld kiterjedése az új állam területének alig fele volt, és hogy a szélei közt feszülő távolság is átlagosan alig 180 kilométer körül alakult, indokolt az 50 kilométeres sáv helyett egy 30 kilométer széles zónára mérsékelni a határ menti terület kijelölését. Ezt a megoldást választotta Kovács Zoltán jól ismert tanulmányában,²⁸ de ehhez közeli (25 kilométeres) tartománnyal dolgozott Hajdú Zoltán is egy későbbi munkájában.²⁹

Ebben a határtól „befelé” számított 30 kilométerre szélesedő zónában 304 település működött 1926-ban, ahol több mint 851 ezren éltek a békekötés utáni években (1. táblázat). A terület népessége alig egy évtized alatt 10 százalékkal, 940 ezer lélekre emelkedett. Bár a növekedés aránya az Alföld többi részén is hasonló volt, mégis táji viszonylatban e folyamat példa nélküli, hiszen a megelőző évtizedben a népességyarodás üteme alig haladta meg a 2 százalékot ezen a vidéken. Egyértelmű tehát, hogy 1920 után a népességnövekedés, még a századfordulós évek értékéhez (8 százalék) mérten is, felgyorsult. Noha a természetes szaporodás a háború miatt a felére esett az 1910-es években, az hamar visszaállt a századfordulós szintre. A 20. század első harmadában a határsáv mindvégig népességkibocsátó terület maradt. Az elvándorlás a háború éveiben 32 ezerről 35 ezer főre emelkedett, később azonban, amikor a terület valóban határ menti zónává alakult, az elvándorlók száma 12 ezer főre mérséklődött, amelyben meghatározó szerepet játszott párhuzamosan a határon túlról érkező bevándorlók tömege. Tulajdonképpen a népességvesztés ellenére a határzóna egyben vándorlási célterület is volt.

---

²⁴ Beluszky 2001. 23.

²⁵ A 818 település közigazgatási területe összesen 7 819 282 katasztrális hold volt az 1930. évi adatok alapján, amely 45 ezer négyzetkilométernek felel meg. MH 1926., ATTA, vö. Szilágyi 2014. 111–112. saját számítás.

²⁶ A trianoni ország területe 92 963 négyzetkilométer, lakossága pedig 7 615 117 fő volt 1920-ban (Romsics 2005. 145.). Ebből az Alföld területe 48,4 százalék, míg a táj lakossága 59,3 százalék (4 518 469 fő) volt (vö. 25. lábjegyzet).

²⁷ A téma irodalmához lásd: Sikos–Tiner 2009. Továbbá: Kovács 2006.

²⁸ Kovács 1990. 8.

²⁹ Hajdú 1996. 647–648.

Megnevezés	Év	Az államhatár 30 kilométeres zónájában	Az Alföld többi területén
Népesség	1900	762 778	2 972 357
	1910	829 497	3 428 739
	1920	851 639	3 666 830
	1930	940 041	4 049 618
Természetes szaporodás	1901–10	98 826	370 125
	1911–20	47 469	161 359
	1921–30	97 998	306 591
Tényleges szaporodás	1901–10	66 696	455 927
	1911–20	11 898	211 905
	1921–30	85 286	379 151
Vándorlási különbözet	1901–10	-32 130	85 802
	1911–20	-35 571	50 546
	1921–30	-12 712	72 560
Vándorlási egyenleg (százalék)	1901–10	-4,21	2,89
	1911–20	-4,29	1,47
	1921–30	-1,49	1,98

1. táblázat. A trianoni Alföld főbb demográfiai és migrációs adatai az államhatártól számított 30 kilométeres zónában, 1900–1930.

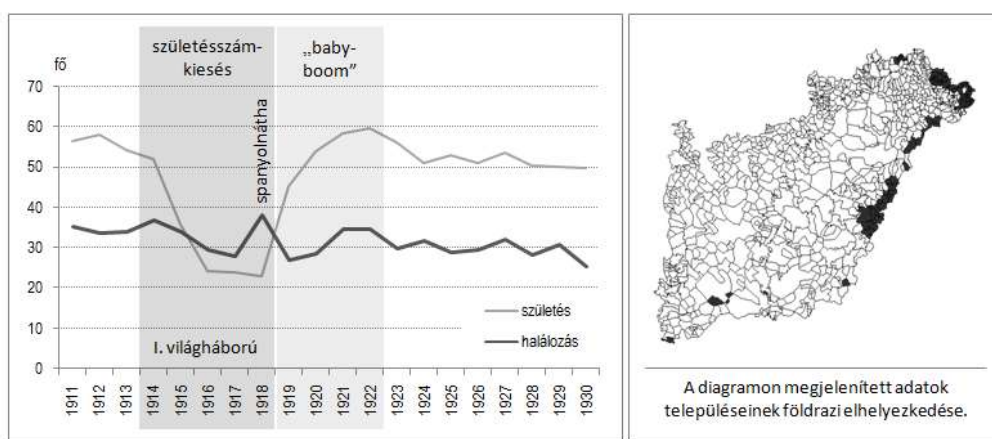
Forrás: ATTA, saját számítás.

Egészen más volt a helyzet azokon a részeken, ahol a vonzasközpontot a környező államok valamelyikéhez csatolták, és a vonzaskörzet kisebb-nagyobb szelete a trianoni Alföldön maradt. E határ menti vonzaskörzet vizsgálatához további 33 országhatáron túli funkcionális várost kellett számításba venni, olyanokat, amelyeknek földrajzi közelsége miatt vonzaskörzetük egy része a trianoni Alföldre nyúlhatott.³⁰ A számítások azonban azt mutatták, hogy ezek közül is csak 14 központ volt olyan,³¹ amelynek vonzaskör-

³⁰ A vizsgálatba bevont határon túli centrumok városhierarchiai szintenként és népességük alapján csökkenő sorba rendezve alább olvashatók. A települések neve után zárójelben előbb a hierarchiai szint (v1 = főváros, v2 = regionális központ, v3 = megyeközpont, v4 = középváros, v5 = kisváros, v6 = járási funkciókkal is rendelkező település, lásd: Beluszky–Győri 2005.), majd az 1910. évi lélekszám szerepel. MSK Ús. 42. kötet. Nagyvárad (v2, 64169), Arad (v2, 63166), Kassa (v2, 44211), Szabadka (v3, 94610), Szatmárnémeti (v3, 34892), Újvidék (v3, 33590), Zombor (v3, 30593), Ungvár (v3, 16919), Nagykároly (v3, 16078), Beregszász (v3, 12933), Zenta (v4, 29666), Munkács (v4, 17275), Nagyszalonta (v4, 15943), Apatin (v4, 13136), Nagyszentmiklós (v4, 10617), Nagyszőlős (v4, 7811), Nagymihály (v4, 6120), Magyarkanizsa (v5, 17018), Magyarpécska (v5, 8066), Borosjenő (v5, 6599), Margitta (v5, 5676), Székelyhid (v5, 5279), Tasnad (v5, 5030), Törökkanizsa (v5, 4938), Halmi (v5, 3455), Kisjenő (v5, 2821), Királyhelme (v5, 2725), Mezőkaszony (v5, 2468), Érmihályfalva (v6, 6255), Pankota (v6, 5607), Perjámos (v6, 5348), Erdőd (v6, 3602), Gálszécs (v6, 3284).

³¹ Arad, Beregszász, Érmihályfalva, Halmi, Királyhelme, Mezőkaszony, Nagykároly, Nagyszalonta, Nagyszőlős, Nagyvárad, Szabadka, Szatmárnémeti, Székelyhid, Zombor. Forrás: ATTA, saját számítás.

zete 1910-ben kiterjedt a későbbi országterület Alföldjére (2. táblázat). E 14 központ trianoni Alföldre átnyúló, mintegy 75 falura kiterjedő vonzáskörzetében,³² közvetlenül az első világháború előtt, több mint 122 ezren, 1920-ban viszont már csak 106 ezren éltek, amely összetett folyamat eredménye. Egyfelől az első világháború éveiben, de már azt megelőzően is, visszaesett ezeken a területeken a születések száma, és kedvezőtlenül alakult a halálozások aránya is, kivált 1918-ban. Amíg a háború előtti években a később központ nélkül maradt „vonzáskörzetek” településeinek 5, legfeljebb 10 százalékában mutatható ki a természetes fogyás, addig ez az érték a háború első éveiben látványosan 44, illetve 69 százalékra emelkedett. Az említett 1918-as évben, mindenekelőtt az influenzajárvány miatt, a vizsgált 75 faluból már 69-ben (!) többen haltak meg, mint ahányan születtek; jöllehet a helyzet a baby-boom következtében stabilizálódott az évtized végére (5. ábra).

5. ábra. A központjukat veszített határ menti vonzáskörzetek falvainak átlagos születési és halálozási adatai, 1911–1930.

Forrás: ATTA, vö. NFAK 1969., saját számítás és szerkesztés.

Másfelől, ezek a települések kivétel nélkül olyan határ menti falvakká váltak 1920 után, amelyeknek a központja mind közigazgatásilag, mind gazdaságilag elérhetlenné vált. *A történelmi vonzásközpontjaik nélkül maradt falvak lakossága nagyobb arányban döntött az elvándorlás mellett.* Mindezek együttes folyamánya lett, hogy a 2112 négyzetkilométer kiterjedésű,³³

³² Az alábbiakban a határon túli központok hipotetikus vonzáskörzetébe tartozó alföldi települések darabszáma és nevei olvashatóak zárójelben. Az adatok az 1910. évi állapotokat tükrözik. *Arad* (1, Kevermes); *Beregszász* (19, Beregsurány, Beregdaróc, Tarpa, Szatmárcseke, Tiszakóród, Csaroda, Márok, Márokpapi, Milota, Tiszabecs, Tákos, Kölcse, Hete, Túrístvándi, Tiszacséce, Jánd, Fejércse, Gergelyi, Ugornya); *Érmibálysfalva* (2, Nyírábrány, Penészlek); *Halmi* (1, Méhtelek); *Királyhelme* (6, Láca, Dámóc, Semjén, Nagyrozvágy, Kisrozvágy, Cséke); *Mezőkasszony* (3, Barabás, Vámosatya, Gelénes); *Nagykároly* (2, Vállaj, Mérk); *Nagyszalonta* (4, Nagyszalonta, Geszt, Mezőgyán, Zsadány); *Nagyszőlős* (2, Uszka, Magosliget); *Nagynárad* (16, Biharkeresztes, Berekböszörmény, Nagykereki, Ártánd, Komádi, Kismarja, Körösszegapáti, Pocsaj, Bojt, Körösnagyharasán, Biharugra, Bedő, Esztár, Magyarhomorog, Told, Körösszakál); *Szabadka* (3, Kisszállás, Pusztamérges, Öttömös); *Szatmárnémeti* (14, Csegöld, Zajta, Gacsály, Rozsály, Császló, Tisztaberek, Garbolc, Kisnamény, Túrrice, Nagyhódos, Botpalád, Kispalád, Csaolc, Kishódos); *Székegyháza* (1, Álmosd); *Zombor* (1, Hecceg-szántó). Forrás: ATTA, saját számítás.

³³ Eredeti adat: 367 033 kat. hold. Forrás: ATTA, saját számítás.

központjait veszített „vonzáskörzet-terület” népessége 16 ezer fővel csökkent, amennyiben a települések lélekszámváltozását tekintjük. Ha azonban a veszteségek ellenére figyelembe vesszük, hogy 1911 és 1920 között e falvakban összesen 7630 fő volt a természetes szaporodás értéke, akkor az elvándorlók száma jóval nagyobbra kalkulálható. Ezek alapján az 1910-es években, vélhetően nagyobb mértékben 1918 és 1920 között (a később a trianoni békeszerződés következtében) vonzásközpont nélkül maradt alföldi falvakból legalább 23 ezren költöztek el, mely egészen rendkívüli folyamat – tekintve, hogy a helyi lakosság *csaknem ötöde* hátrahagyta korábbi lakhelyét. Ugyanakkor *a 30 kilométeres belső határsáv egészét nézve az elvándorlók aránya ennél azért lényegesen kedvezőbben alakult: az ott élők alig 5 százaléka hagyta el otthonát. Mindez egyértelműen bizonyítja, hogy a trianoni államhatár kijelölése után az alföldi határ menti térségben súlyos helyzetbe csak a központjukat veszítő vonzáskörzetek falvai kerültek.* Az 1920-as években az érintett 304 határ menti település közül csak 75 községben, tehát a zóna településállományának alig negyedében okozott demográfiai válságot a kialakult helyzet, ezekben a falvakban a lakosság válasza a krízisre a tömeges elvándorlás volt.

Gravitációs központ	A	B	C	D	E
Belföldi határ menti központok					
Szeged	v2	118 328	12	35 271	0,30
Debrecen*	v2	92 729	19	48 341	0,52
Békéscsaba*	v3	42 599	8	25 690	0,60
Gyula	v3	24 284	4	17 679	0,73
Baja	v3	21 032	15	44 305	2,11
Sátoraljaújhely	v3	19 940	10	11 479	0,58
Makó	v4	34 918	14	46 797	1,34
Kisvárd	v4	10 019	36	52 489	5,24
Battonya	v5	13 011	5	13 602	1,05
Bácsalmás	v5	11 498	10	31 698	2,76
Sárospatak	v5	9 427	10	9 504	1,01
Berettyóújfalu*	v5	8 579	12	19 606	2,29
Nyírbátor	v5	7 777	18	30 419	3,91
Mátészalka	v5	5 935	22	35 950	6,06
Fehérgyarmat	v5	4 627	30	21 470	4,64
Sarkad	v6	9 587	4	6 972	0,73
Mezőkovácsháza	v6	4 429	6	17 376	3,92
Csenger	v6	3 522	15	12 172	3,46
Mándok	v6	3 106	18	19 201	6,18
<i>Összesen</i>	<i>..</i>	<i>445 347</i>	<i>268</i>	<i>500 021</i>	<i>1,12 a)</i>

Gravitációs központ	A	B	C	D	E
Külföldi határ menti központok					
Nagyvárad	v2	64 169	16	36 125	0,56
Arad	v2	63 166	1	3 625	0,06
Szabadka	v3	94 610	3	4 652	0,05
Szatmárnémeti	v3	34 892	14	9 533	0,27
Zombor	v3	30 593	1	3 706	0,12
Nagykároly	v3	16 078	2	5 172	0,32
Beregszász	v3	12 933	19	19 560	1,51
Nagyszalonta	v4	15 943	4	22 610	1,42
Nagyszőlős	v4	7 811	2	830	0,11
Székelyhíd	v5	5 279	1	2 136	0,40
Halmi	v5	3 455	1	551	0,16
Királyhelmec	v5	2 725	6	4 765	1,75
Mezőkaszony	v5	2 468	3	3 435	1,39
Érmihályfalva	v6	6 255	2	5 576	0,89
<i>Összesen</i>		<i>360 377</i>	<i>75</i>	<i>122 276</i>	<i>0,34 a)</i>
<i>Mindösszesen</i>	<i>..</i>	<i>805 724</i>	<i>343</i>	<i>622 297</i>	<i>0,77 a)</i>
Nincs adat b)	<i>..</i>	<i>..</i>	<i>22</i>	<i>..</i>	<i>..</i>

2. táblázat. A határ menti városok hipotetikus alföldi vonzáskörzete, 1910.

Forrás: ATTA, vö. 7. ábra, 35. lábjegyzet, saját számítás.

Megjegyzés: A = városhierarchiai szint: v1 = főváros, v2 = regionális központ, v3 = megyeközpont, v4 = középváros, v5 = kisváros, v6 = járási funkciókkal is rendelkező település (Beluszky–Győri 2005.); B = gravitációs központ lélekszáma 1910-ben (fő); C = vonzott alföldi települések száma (db); D = vonzott alföldi lélekszám 1910-ben (fő); E = a vonzáskörzet és a vonzásközpont lélekszámának hányadosa. *) Berettyóújfalu, Békéscsaba és Debrecen (mint földrajzi város) kívül feküdt a határ menti 30 kilométeres zónán, ennek ellenére vonzáskörzetük jelentős része átnyúlt az említett területre. Ebből a megfontolásból szerepelnek az összesítésben. Ezzel szemben Kiskundorozsma, bár mindössze 11 kilométerre volt a határtól, mégsem került be a táblázatba, mert nem mutatható ki körülötte hipotetikus vonzáskörzet. Továbbá: a) átlag; b) azok a települések, amelyek az 1926-os összeírás alapján az adatbázisba kerültek, de különböző okokból nem állt rendelkezésre 1910-ben hozzájuk kapcsolódó lélekszám, amely alapján elvégezhető lett volna a gravitációs számítás (35. lábjegyzet), ezek a következők: Alsógöd, Csabacsúd, Csengőd, Dánszentmiklós, Drágszélzállás, Felsőcsikéria, Felsőgöd, Gátér, Gerendás, Gyála (Nagyrét), Jakabszállás, Kelebia, Nagykopáncs, Nyírszöllős, Öregcsertő, Pesterzsébet, Rákoshegy, Sashalom, Soltszentimre, Tompa, Újiráz.

A trianoni Alföld 19 határ menti városában több mint 445 ezren, ezek vonzáskörzetében, mintegy 268 faluban, pedig 500 ezren, összesen csaknem 1 millióan éltek közvetlenül a békeszerződés előtti években (2. táblázat). A határ kijelölését követően ezeknek a városoknak a lakossága 523 ezer főre nőtt (118%), ami nagyjából fele-fele arányban a természetes szaporodásnak (29 ezer fő) és a bevándorlásnak (legalább 26 ezer fő) volt köszönhető (3. táblázat). Adatok híján csak sejthető, hogy a központ nélkül maradt vonzáskörzetek (korábban említett 23 ezer fős) elvándorló lakosságának egy része ezekben a centrumokban található új otthonra.

Város	Lélekszám				Vándorlási különbözet			Vándorlási egyenleg rátája		
	1900	1910	1920	1930	1901–1910	1911–1920	1921–1930	1901–1910	1911–1920	1921–1930
Szeged	102 991	118 328	119 109	135 071	3 097	-4 273	8 429	3,01	-3,61	7,08
Debrecen	75 006	92 729	103 186	117 275	10 291	6 978	6 891	13,72	7,53	6,68
Békéscsaba	37 547	42 599	44 368	49 374	246	-654	545	0,66	-1,54	1,23
Makó	33 722	34 918	37 141	35 824	-1 166	2 207	-2 679	-3,46	6,32	-7,21
Gyula	22 446	24 284	24 908	25 241	1 619	2 368	1 300	7,21	9,75	5,22
Baja	20 361	21 032	19 371	27 935	414	-46	12 834	2,03	-0,22	66,25
Sátoraljaújhely	16 886	19 940	21 162	18 431	1 685	1 214	-3 187	9,98	6,09	-15,06
Battonya	12 872	13 011	13 737	12 718	-1 375	-294	-1 829	-10,68	-2,26	-13,31
Bácsalmás	9 291	11 498	11 517	13 045	832	-704	411	8,95	-6,12	3,57
Sarkad	8 760	9 587	10 751	12 233	-255	522	19	-2,91	5,44	0,18
Kisvárd	8 257	10 019	11 435	14 133	817	1 027	1 491	9,89	10,25	13,04
Sárospatak	8 216	9 427	10 408	11 257	138	-154	-1 279	1,68	-1,63	-12,29
Berettyóújfalu	7 723	8 579	9 134	10 899	-125	180	792	-1,62	2,10	8,67
Nyírbátor	5 946	7 777	9 075	10 779	958	676	-9	16,11	8,69	-0,10
Mátészalka	5 405	5 935	6 519	9 125	-315	139	1 471	-5,83	2,34	22,56
Mezőkovácsháza	4 352	4 429	4 721	5 323	-661	-292	-214	-15,19	-6,59	-4,53
Fehérgyarmat	4 220	4 627	4 375	5 227	0	-420	323	0,00	-9,08	7,38
Csenger	3 360	3 522	3 618	4 941	-239	-94	704	-7,11	-2,67	19,46
Mándok	2 923	3 106	3 367	4 146	-144	22	132	-4,93	0,71	3,92
Összesen	390 284	445 347	467 902	522 977	15 817	8 402	26 145	4,05	1,89	5,59

3. táblázat. A trianoni Alföld határ menti városainak vándorlási egyenlege, 1901–1930.

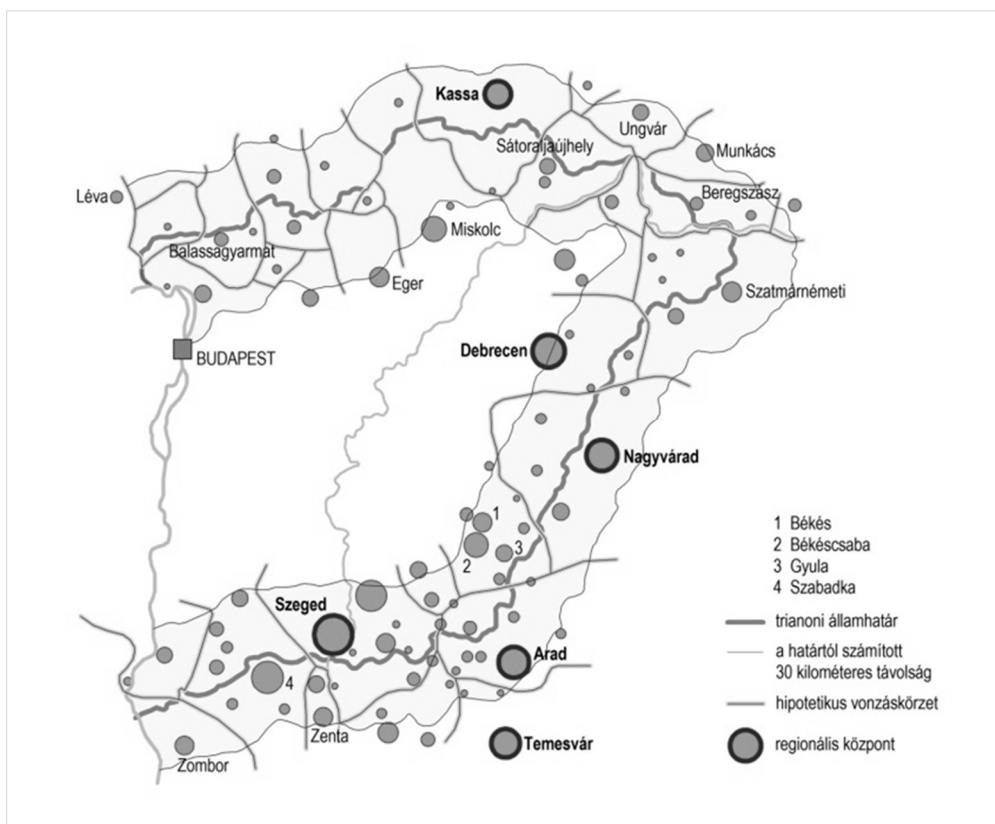
Forrás: ATTA, vö. NFAK 1969., saját számítás.

Ilyenformán nem meglepő, hogy kiemelt vándorlási célterület lett Mátészalka és Csenger, ahol az 1920-as években ötödével nőtt pusztán bevándorlásból a lélekszám, holott a századfordulón még mindkét (funkcionális értelemben vett) kisváros népességkibocsátó

területnek minősült. A helyzetnek további „nyertese” volt Kisvárdra, Berettyóújfalu, Fehérgyarmat, Szeged, Debrecen és Gyula, ahol a bevándorlók aránya legalább 5–13 százalék között alakult az 1920-as években. Nyírbátor ezzel szemben a századelőn még 16 százalékos pozitív vándorlási egyenleggel bírt, amely 1920 után, a település határ közeli (mindössze 16 kilométerre fekvő) helyzete miatt gyökeresen megváltozott. Már nem volt képes jelentősebb vonzó hatást kifejteni. Lakói közül többen az elvándorlás mellett döntöttek. Makón, Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen is hasonló volt a helyzet.

A széles körben ismert Kovács Zoltán által publikált (1990) határ menti hipotetikus vonzáskörzetek és a legújabb számítások alapján modellezhető potenciális vonzáskörzetek kiterjedése között lényeges különbség áll fenn (vö. 6. ábra, 7. ábra). Ennek egyik lehetséges oka az eltérő módszertani megközelítésben rejlik. A vizsgálat során Kovács a népességszámot, a kiskereskedelmi szívóhatást, a közlekedési hálózatot és többek között a közigazgatási beosztást vette figyelembe.³⁴ A számítások menetét azonban nem közölte, ezért eredményei utólag nem reprodukálhatók, s az összehasonlítás emiatt csak korlátozottan végezhető el.

6. ábra. A Kovács Zoltán-féle hipotetikus vonzáskörzetek a határ menti régióban, 1920.

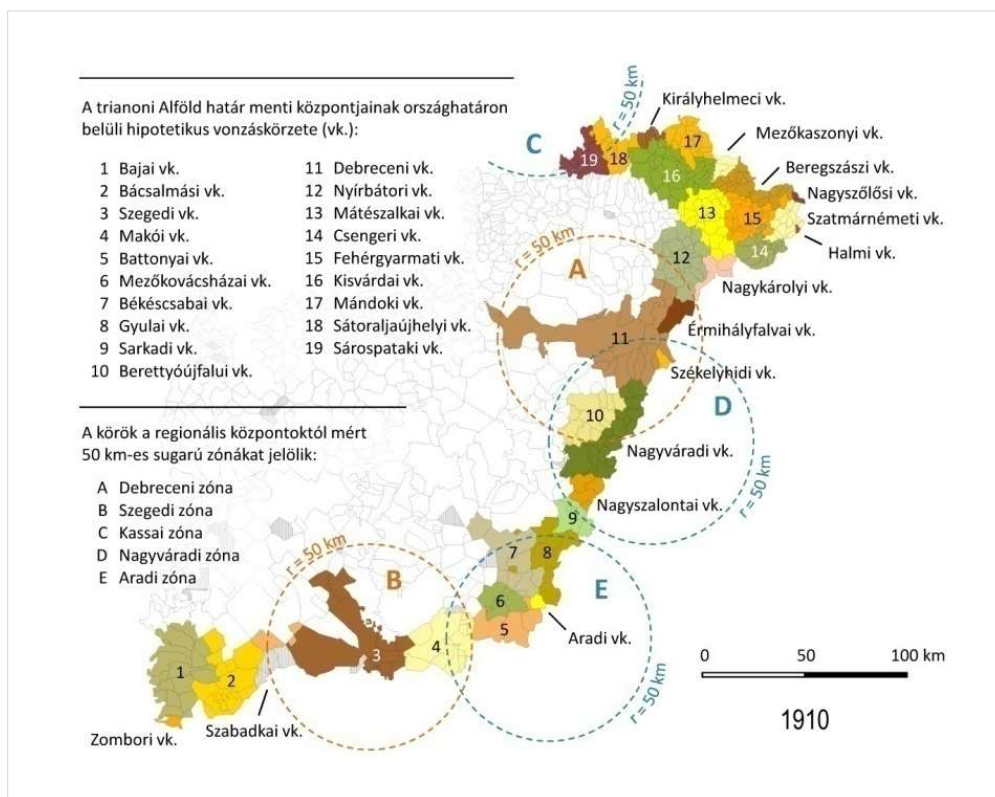
Forrás: Kovács 1990. 8. nyomán saját szerkesztés.

³⁴ Kovács 1990. 9.

Kovács módszerével szemben a gravitációs vonzásokörzetek körvonalazásához használt eljárás³⁵ és a funkcionális városszemlélet³⁶ lehetővé tette a térségben szövődő potenciális településközi kapcsolatok (mikro-strukturális) vonzásokörzet-rendszerének modellezését. A különböző módszertani alapok miatt azonban nem tulajdonítható különösebb jelentés a két, egymástól eltérő eredménynek. Tény azonban, hogy a Kovács-féle vizsgálat jóval nagyobb vonzásokörzetet rajzolt Kassának, Szatmárnémetinek, Nagyváradnak, Aradnak és Szabadkának, mint ami a gravitációs modell alapján valószínűsíthető. Ezeknek a városoknak lényegesen kisebb lehetett a hinterlandja az 1910-es években. Kassa például egyáltalán nem rendelkezett potenciális vonzásokörzettel a trianoni Alföldön, és Arad is csupán egyetlen községet (Kevermes) gravitált. Ugyanakkor jól látszik, csak néhány települést megemlítve, hogy Mezőkaszonynak, Nagykárolynak, Érmihályfalvának vagy éppen Nagyszalontának is bizonyára volt vonzásokörzete a határ menti területen (7. ábra), szemben a Kovács-féle eredménnyel.

³⁵ A számítások elvégzéséhez két alapvető adatra volt szükség: a települések lélekszámára és a települések földrajzi koordinátaira. A különféle lehetőségek közül a légvonalbeli távolságot alkalmaztam, melynek két település közötti értékét a földrajzi koordináták felhasználásával határoztam meg az alábbi összefüggés alapján: $d_{ij} = R \times \arccos[\cos(90^\circ - \phi_i) \times \cos(90^\circ - \phi_j) + \sin(90^\circ - \phi_i) \times \cos(\lambda_j - \lambda_i)]$; ahol: d_{ij} két földi pont távolsága, R a Föld sugara (6372,797 km), ϕ_i és ϕ_j két pont szélességi köri helyzete fokban, λ_i és λ_j két pont hosszúsági köri helyzete szintén fokban. A koordináták forrása: *Google Maps* és GHA. Módszertanilag lásd: Nemes Nagy 2005. 220. Az itt meg nem nevezett forrásokat lásd a 15. lábjegyzetnél. – A gravitációs modell a gravitációs törvény mintájára működik, amely jelen esetben megmutatja, hogy 1920-ban egy adott központ saját népessőségének megfelelően mely másik településre fejthetett ki vonzó hatást a köztük lévő távolság és a vonzott lakosság méretének függvényében. A gravitációs erő kiszámításának képlete: $F = m_1 \times m_2 / d_{ik}^3$, ahol m_1 a vizsgált település, m_2 a vizsgált központ tömege (népessége 1920-ban), d_{ik} pedig a köztük lévő légvonalbeli távolság kilométerben kifejezve. Fontos megjegyezni, hogy a (2-es vagy 3-as) hatványkitevő módosításával többekévesb modellezni lehet azokat a változó közlekedési viszonyokat, amelyek befolyásolhatják a központok elérését vonzásokörzetük területéről. Győri Róbert 2003-ban saját, gravitációs modellre épülő eredményeket publikált a Dél-Kisalföld területére vonatkozóan. A modell eredményeit összevetve a közigazgatási tájékoztató lapokból nyert empirikus adatokkal arra a következtetésre jutott, hogy a 2-es hatványkitevő alapján kirajzolódó hipotetikus vonzásokörzeti tértíntázat jobb megfelelést mutatott az empirikus vonzásokörzetekkel a két világháború közt, mintha a 3-as hatványkitevőt helyettesítette volna a képletbe (Győri 2003. 321.) Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a korábbi időszakok esetében, tekintettel például a századelő közlekedési viszonyaira, inkább a 3-as hatványkitevővel végzett számítások eredményei mutattak realisabb képet. (Győri 2005. 81.) Felmerül ezek után a kérdés, hogy melyik hatványkitevő alkalmazása indokolt módszertanilag a két világháború közötti Alföld esetében. Úgy vélem, hogy a ritkább településsűrűség miatt, és azért, mert a táj közlekedési lehetőségeiben a korábbiakhoz képest lényeges változás nem történt az 1920-as években, semmi nem indokolja, hogy a századelő viszonyainak modellezéséhez használt 3-as hatványkitevőn változtassunk, amikor a két világháború közti Alföld gravitációs vonzásokörzetrendszerének megkonstruálása a cél. A gravitációs modell módszertani leírását lásd: Nemes Nagy 1984.; Dusek 2005.; újabban pedig: Péntes 2014. 97.

³⁶ Beluszky–Győri 2005. 214–228.

7. ábra. Hipotetikus vonzáskörzet-szerkezet az Alföld határ menti területén az 1910. évi népszámlálás adatai alapján.

Forrás: ATTA, vö. 2. táblázat, saját számítás és szerkesztés. Megjegyzés: a számmal jelölt hipotetikus vonzáskörzetek a trianoni országhatáron belüli, míg a határ mentén feltüntetett vonzáskörzetek az elcsatolt központok hinterlandjai voltak a jelzett időpontban.

Mindent összevetve világos, hogy a határ menti zóna amellet, hogy népességkibocsátó terület volt, vándorlási célterületté is vált, ahol mindenekelőtt a bevándorlók kitüntetett figyelmét a városok élvezték. Ezzel párhuzamosan bizonyítható, hogy a határ menti zóna azon részeiről, ahol a központjuk nélkül maradt vonzáskörzetek feküdtek, tömeges elvándorlás kezdődött már 1918 táján. Tulajdonképpen a trianoni államhatár a városok nagyobb részét dinamizálta, miközben a határ menti falvak negyedét súlyos demográfiai helyzetbe hozta – jóllehet az államhatár a vizsgált zónában fekvő falvak többségére (ebben a tekintetben) hatástalan volt.

Fontos összefüggés, hogy a trianoni Magyarország határ menti területein életminőség szempontjából vagy „mozdulatlan”, vagy „fejlődő” vidékek mutathatók ki (leszámítva a dél-dunántúli összefüggő határszakaszt és a határ többi részén a kisebb megszakításokat). A teljes államhatár mentén megszámlálható területi egységeknek kerekén a 70 százaléka olyan járás vagy város volt az 1920-as években, ahol a trianoni határ ellenére sem csökkent az életminőség, vagy legalábbis nem romlott érdemben e területek HDI rangsorban elfoglalt pozíciója.³⁷ Ellenkezőleg, ezeknek a járásoknak és városoknak a negyedében a határ menti

³⁷ Szilágyi 2018b. 302.

állapot ellenére bizonyíthatóan nőtt a helyi lakosság életminősége. Az, hogy 1920–23 között kijelölték a domborzathoz rendszerint nem igazodó új határokat, még nem jelentette azt, hogy e határok mentén (életminőség tekintetében) azonnal „rosszabb” helyzetbe kerültek volna a települések. Az életminőség romlása tehát nem a határtól való távolság függvénye, nyilvánvalóan az jóval összetettebb folyamat, semhogy egyetlen okra lehessen azt visszavezetni. A határ menti települések életminőség-romlásának menete, úgy tűnik, általában lassúbb folyamat volt, mint egyetlen évtized, lassúbb volt, mint azt korábban gondoltuk. Ebből pedig adódik, hogy a magyarországi határok mentén fekvő településeken nem következett be tömeges és gyors életminőség-romlás a két világháború között.

Összegzés helyett: kontextus egy lehetséges értelmezéshez

A századfordulós alföldi modernizáció folyamata és az egyes települések tájon belüli fejlettségi szintje, bármennyire is ambivalens, elsősorban nem a város–falú relációjában értelmezhető, hanem sokkal inkább a város–tanya, a falú–tanya viszonylatában (4. ábra, B). Tudniillik azokon az alföldi vidékeken maradt jellemzően erős még a 20. század elején is a város–falú kapcsolat, ahol megőrződött a középkori településsűrűség, és ahol ezen állapotok miatt is többnyire átlagon aluli vagy mélyen átlag alatti fejlettségű falvak helyezkedtek el. Rendszerint ezek a területek egybeestek az Alföld városhiányos régióival (3. ábra).³⁸

Azzal, hogy a Közép- és a Dél-Alföldön már a kései középkorban, de főleg a koraujkorban a településállomány döntő része elpusztult, olyan új helyzet állt elő, amely egy korábbtól eltérő gazdálkodási forma kibontakozását segítette elő a török korban, még inkább a török kor utáni másfél évszázadban. A nagy kiterjedésű alföldi mezővárosok a lakatlanná vált vidékek, puszták egész sorát igyekeztek bérbe venni. Külterületük gyarapodásával kedvező feltételek teremtődtek a bővülő nagyállattartó gazdálkodás folytatásához, amelyre előnyösen hatott a hűvösebbé és csapadékosabbá váló időjárás.³⁹ Az éghajlat újabb, ezúttal felmelegedést hozó 18–19. századi átalakulása, ha nem is döntő módon, de jelentős formában hozzájárult a táj gazdasági-társadalmi vonásainak módosulásához. A klímaváltozás, a 18. századi Alföldre irányuló migráció és az ezekből következő nagyobb természetes szaporulat, növekvő demográfiai nyomást „helyezett” az eleve népesebb mezővárosokra. Az itt élő lakosság élelmiszerszükségletének problémáját, a korlátozott távolsági kereskedelmi lehetőségek miatt, helyben kellett megoldani. A szántóföldi területek gyarapításával és a városközeli kertek kialakításával ugyan kezelni lehetett a növekvő keresletet, csak hogy a lakosságnak ezzel együtt járó gazdasági érdekű, időszakos kitelepülése a határba a tanyák számának gyors emelkedését eredményezte. Amíg a Duna–Tisza közén a „tanyásodás” folyamatát a futóhomok megkötésére tett erőfeszítések, addig a Tisza mentén és a Tiszántúlon általában a vízmentesítéskor felszabadult területek művelés alá vonásának igénye gyorsította fel. *Ez az új, tanyákra épülő gazdasági rendszer lett – a vasút megjelenésével – az alföldi modernizáció alapja.* Következésképp, ahol a városok és a falvak körül nem vagy csak elenyésző számban alakulhattak ki tanyák, az ott élő lakosság nem „élvezhette” oly mértékben e gazdasági folyamat előnyeit, mint azok a közép- és dél-

³⁸ Szilágyi 2017.

³⁹ Kecskemét példáját lásd: Szilágyi 2016a.

alföldiek, akik a tanyákkal „zsúfolt”, kiterjedt külterületű mezővárosokban éltek.⁴⁰ *Másképp fogalmazva: a 19–20. század fordulójára kizárólag azok a vidékek lehettek a táj gazdasági centrumai, ahol jól működő város–tanya (esetleg falu–tanya) kapcsolatrendszer épült ki, és ahol a kedvező (vasúti) forgalmi fekvésből származó előnyök érvényesülni tudtak a helyi gazdaságban. Ezzel szemben ott, ahol többé-kevésbé megmaradt a középkori településállomány területi kontinuitása, ahol inkább a város–falu kapcsolat megerősödése volt a jellemző, ott – alföldi viszonylatban – szinte kivétel nélkül perifériális területek formálódtak. Világosan látszik tehát, hogy nem a trianoni békeszerződés szerint kijelölt új államhatár idézte elő ezekben a vidékekben a perifériális helyzetét, hanem az, hogy arculatukat mindenekelőtt a városok és a tanyák nélküli sűrű faluhálózat határozta meg (4. ábra, A–B).* Ilyenformán a háttérben jóval összetettebb folyamatok álltak, semhogy azt könnyelműen egyetlen okra lehessen visszavezetni. Nem vitatom azonban, hogy a határ menti állapot nagyban hozzájárult eme perifériális vidékek helyzetének konzerválódásához.

A 19. század végi dinamikus fejlődés az Alföld nagy részén, főleg a középső és déli területein, addig bizonyult fenntarthatónak, amíg a tájra a gabonakonjunktúra hatással volt, és amíg a szántóföldi művelés kiterjeszhető maradt részint a pusztákra, részint a vízmentesítés által potenciálnövekedett vidékekre. Amint extenzív módon nem lehetett tovább bővíteni a szántóföldek területét, visszaesett a fejlődés, lelassult a városiasodási folyamat és Alföld szerte felszínre kerültek a társadalmi feszültségek. *A századforduló előtti fejlődés, a 20. század elején a háborús konjunktúra ellenére sem volt fenntartható.* Az Alföld iparosítása energiaforrások híján pedig továbbra is korlátozott maradt, ráadásul 1920 után a helyzet minden korábbihoz képest megoldhatatlanabbnak tűnt. Nem véletlen tehát, hogy az első világháborút követően újból előtérbe került a tanyaquestion.

Az alföldi társadalomban keletkezett, említett feszültségek levezetésére, többek között két jelentősebb (politika felől érkező) megoldási kísérlet született: a földreform és a tanyai iskolák építésének ügye. Az elemi oktatás terén elért eredményekkel szemben a megvalósítás szempontjából erőtlen földreform nem kínált valós megoldást a problémákra. Hiszen belső (táji) erőforrások híján és egyelőre a malomipart esetlegesen követő új húzóágazat nélkül, utólag már látható, hogy *a két világháború közötti időszakban véget ért az alföldi modernizáció virágkora. A „fenntartható fejlődés újkori modellje”, amelyben az extenzív szántóföldi mezőgazdaság és a külterjes nagyállattartás játszotta a főszerepet, egyszerűen összeomlott.* Azokon a területeken, ahol időben elkezdődött a mezőgazdasági szerkezetváltás, főleg Budapest közelségében, a kertművelésre alkalmas homokvidékeken, más volt a helyzet.⁴¹ Az Alföld többi részén, elhagyva a népi írók és kortárs szociográfusok délibábos mintavidékét, a Három Város területét, s elhagyva a nagyobb vidéki centrumok vonzáskörét, felszínre került az adott keretek közt fenntarthatatlan modell problémája. Érthető, hogy a kortársak a válság okát többnyire Trianonban vélték felismerni. *Utólag azonban egyértelmű, Trianon nem oka, hanem pusztán katalizátora volt a modell összeomlásának,* amely tulajdonképpen egy évtizedek óta zajló, fel nem ismert folyamat végére tett pontot.

⁴⁰ Szilágyi 2015. 77–81.

⁴¹ Szilágyi 2012. 75–95., 124–140.

Zsolt Szilágyi

Reinterpretation of the Trianon Plain. Possible Regional-Historical Geographical, Economic and Social Historical Contexts for the Historicalization of the Past of the Landscape (1910–1930)

There is a clear trend in recent years that historians are moving closer to more and more disciplines in the natural sciences, and that they are adopting methods in these disciplines or developing new ones for their own research projects. For this, I believe that the common language will be created by the digital revolution, quantification, which is still ongoing.

Through “technological uniformization”, there is a growing need for the mass processing of data, building and interconnecting databases, and developing quantitative procedures for which, in time, a parallel narrative can be built alongside well-known master narratives.

In my study, I attempt to historicalize the past of the Great Hungarian Plain for the first third of the 20th century in a different way than before, by concatenating several databases (GHA, ATTA, META) and using GIS (Esri GIS).

A new result is that in addition to the construction of the railway network and water management infrastructures, the adaptation (!) of the settlement network also played a decisive role in the modernization of the Great Plain in the 19th century.

The basis of modernization and economic structural transformation in the economic sense was the formation and spread of homesteads.

The regions of the Great Hungarian Plain, where, instead of the city-village connection, the city-farm connection became the dominant, formed into highly developed centre areas (in a landscape context) by the turn of the 19th and 20th centuries. However, the process of landscape modernization and urbanization slowed down perceptibly, even stalled at some places, due to global economic processes, reorganizing migratory movements, disproportionate landscape economic structure and growing social tensions, among others. By the beginning of the 20th century, another change in the economic structure of the Great Hungarian Plain became necessary, but this (also) could not take place due to the First World War.

The Trianon peace treaty after losing the war was such a traumatic experience not only collectively but often on an individual experience level that the discourse that followed the propaganda-reinforced “loss narrative” obscured many of the aforementioned pre-peace problems. Consequently, Trianon was not the cause but the catalyst for the collapse of the economic model of the Great Hungarian Plain.

At the same time, it is a fact that in addition to the typically more favourable concentration of human capital in the landscape, the multi-centred developmental spatial structure formed within the landscape in the 1920s enabled a surprisingly rapid economic restoration for Trianon Hungary as a whole. Despite the slowing down of the modernization and urbanization processes, the development of the Great Hungarian Plain at the turn of the century, which was higher than in the Carpathian Basin, was able to ensure a relatively smooth socio-economic transition for a short time.

Források

ATTA	Alföldi Települések Történeti Adatbázisa
GHA	GISa Hungarorum Adatbázis
Google Maps	
KTFA	Kárpát-medencei Területi Fejlettségi Adatbázis
MH 1913.	A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1913. Szerk. és kiad. a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1913.
MH 1926.	Magyarország helységnévtára 1926. Szerk. és kiad. a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1926.
MSK Ús. 39. kötet	Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. Bp., 1913. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 39.)
MSK Ús. 42. kötet	A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., 1912. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42.)
MSK Ús. 46. kötet	A magyar szent korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként. Bp., 1913. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 46.)
MSK Ús. 48. kötet	A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Bp., 1913. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 48.)
MSK Ús. 69. kötet	Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., 1923. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 69.)
MSK Ús. 83. kötet	Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Bp., 1932. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83.)
MSK Ús. 99. kötet	Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. I. [rész]. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Bp., 1936. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 99.)
NFAK 1969.	A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968. Összeállította: Klinger András. Bp., 1969.

Szakirodalom

- Beluszky 2000. Beluszky Pál: Egy fél siker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországnán). In: Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. Szerk.: Dövényi Zoltán. Bp., 2000. 299–326.
- Beluszky 2001. Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza. Bp.–Pécs, 2001.
- Beluszky 2005. Beluszky Pál: Az ország lakói – Magyarország demográfiai képe a századfordulón. In: Magyarország történeti földrajza. I. kötet. (Studia Geographica, Dialóg Campus Tankönyvek, Területi és Települési Kutatások 27.) Szerk.: Beluszky Pál. Bp.–Pécs, 2005. 153–314.
- Beluszky 2008. Beluszky Pál: Kárpát-medence országrészeinek (régióinak?) rövid jellemzése. In: Magyarország történeti földrajza. II. kötet. (Studia Geographica, Dialóg Campus Tankönyvek, Területi és Települési Kutatások 27.) Szerk.: Beluszky Pál. Bp.–Pécs, 2008. 325–411.
- Beluszky–Győri 2005. Beluszky Pál, Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Bp.–Pécs, 2005.
- Bulla 1940. Bulla Béla: Az Alföld. Bp., 1940. (Kincsestar – A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára 116.)
- Bulla–Mendöl 1947. Bulla Béla, Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Bp., 1947. (Nevelők Könyvtára 2.)
- Dányi 1998. Dányi Dezső: Regionális vándorlás, urbanizáció a XIX. század végén. In: Migráció. Tanulmánygyűjtemény. 1. kötet. Szerk.: Illés Sándor, Tóth Pál Péter. Bp., 1998. 87–114.
- Demeter 2018. Demeter Gábor: Területi egyenlőtlenségek, perifériák és funkcionális régiók elkülönítése a történeti Magyarország területén (1890–1910). Bp., 2018. (Történeti Térinformatikai Tanulmányok 5.)
- Demeter–Radics–Pénzes–Szilágyi 2018. Demeter Gábor, Radics Zsolt, Péntes János, Szilágyi Zsolt: Funkcionális és fejlettségi régiók, törésvonalak Köztes-Európában 1910–1930 között. Módszerek és adatok. Bp., 2018. (Történeti Térinformatikai Tanulmányok 6.)
- Dusek 2005. Dusek Tamás: Térbeli egymásrahatások, szociálfizikai modellek. In: Regionális elemzési módszerek. (Regionális Tudományi Tanulmányok 11.) Szerk.: Nemes Nagy József. Bp., 2005. 237–245.
- Elek 1938. Elek Péter: Magyarország mezőgazdasági népsűrűsége. In: Magyar Statisztikai Szemle, 16. (1938) 5–6. sz. 605–612.

- Erdei 1937. Erdei Ferenc: Futóhomok. A Duna-Tisza-köz földje és népe. Bp., 1937. (Magyarország Felfedezése.)
- Győri 2003. Győri Róbert: A Kisalföld valódi és elméleti vonzáskörzetei a XX. század elején. In: A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák Sándor, Tóth József. Nyíregyháza–Pécs, 2003. 315–324.
- Győri 2005. Győri Róbert: A térszerkezet átalakulásának elemei a Kisalföld déli részén, a XVIII. század végétől a XX. század elejéig. Doktori értekezés. Témavezető: Beluszky Pál, Nemes Nagy József. ELTE TTK, Földtudományi Doktori Iskola, Földrajz–Meteorológia Program. Bp., 2005.
- Győri 2006. Győri Róbert: Bécs kapujában. Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a 20. század elején. In: Korall, 7. (2006) 24–25. sz. 231–250.
- Győri–Mikle 2017. Győri Róbert, Mikle György: A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. In: Tér és Társadalom, 31. (2017) 3. sz. 143–165.
- Hajdú 1996. Hajdú Zoltán: Határok mentén. In: Educatio, 5. (1996) 4. sz. 646–656.
- Jakobi 2018. Jakobi Ákos: A térbeli elhelyezkedés differenciáló szerepe a 20. század eleji Magyarországon. Bp., 2018. (Történeti Térinformatikai Tanulmányok 3.)
- Kovács 1933. Kovács Alajos: Belső vándorlások Magyarországon, különös tekintettel Heves vármegyére. In: Statisztikai Szemle, 11. (1933) 6. sz. 373–394.
- Kovács 1990. Kovács Zoltán: A határ menti területek központi hálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. In: Földrajzi Közlemények, 114. (1990) 1–2. sz. 3–16.
- Kovács 2006. Kovács Csaba: Az országhatármentiség értelmezésének földrajzi problémái. Doktori értekezés kéziratban. Témavezető: Mészáros Rezső. SZTE TTK, Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. Szeged, 2006.
- Márkus 1986. Márkus István: Az „alföldi út” és elakadása. Igrici, Gelej, Mezőcsát. In: Valóság, 29. (1986) 4. sz. 30–58.
- Nemes Nagy 1984. Nemes Nagy József: Gravitációs- és potenciál-modellek. In: Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban. Szerk.: Sikos T. Tamás. Bp., 1984. 166–185.
- Nemes Nagy 2005. Nemes Nagy József: Földi, térképi távolság. In: Regionális elemzési módszerek. Szerk.: Nemes Nagy József. Bp., 2005. (Regionális Tudományi Tanulmányok 11.)

- Pénzes 2014. Pénzes János: Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek. Debrecen, 2014.
- Pénzes 2018. Pénzes János: Fejlettségi különbségek a történelmi Magyarország térszerkezetében (1910). A perifériák lehatárolásánál használt módszerek történeti alkalmazásának összevetése és eredményei. Bp., 2018. (Történeti Térinformatikai Tanulmányok 4.)
- Romsics 2005. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Harmadik, javított és bővített kiadás. Bp., 2005.
- Sikos–Tiner 2009. A Kelet-Közép-Európai határ menti térségek kutatásának válogatott bibliográfiája. Szerk.: Sikos T. Tamás, Tiner Tibor. Komárom, 2009.
- Szilágyi 2012. Szilágyi Zsolt: Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében. Kecskemét, 2012. (Kecskeméti Örökség Könyvek 2.)
- Szilágyi 2014. Szilágyi Zsolt: Alföldi vonzaskörzetek és piacközpontok 1925-ben. I. Módszertani megközelítések, vizsgálati keretek. In: Agrártörténeti Szemle, 55. (2014) 1–4. sz. 107–156.
- Szilágyi 2015. Szilágyi Zsolt: A fejlettség területi különbségei az Alföldön a 20. század elején. In: Föld, parasztság, agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében. Szerk.: Varga Zsuzsanna, Pallai László. Hajdúnánás, 2015. 37–112.
- Szilágyi 2016a. Szilágyi Zsolt: Isten veled fejlődésmodell! Kecskemét alkalmazkodásának történeti sajátosságai. In: Forrás, 48. (2016) 7–8. sz. 36–59.
- Szilágyi 2016b. Szilágyi Zsolt: Az 1925. évi közigazgatási tájékoztató lapok forrásértéke és forráskritikája az alföldi községek példáján. In: Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2014. évi, egri konferenciájának kötete. (Rendi társadalom – polgári társadalom 28.) Szerk.: Pap József, Tóth Árpád. Bp., 2016. 94–112.
- Szilágyi 2017. Szilágyi Zsolt: Városhiányos területek vizualizálása. A térinformatika és a gravitációs modell egy lehetséges alkalmazása a történettudományban a trianoni Alföld példáján (1910–1930). In: Új Nézőpont, 4. (2017) 2. sz. 31–69.
- Szilágyi 2018a. Szilágyi Zsolt: A Kárpát-medence fejlettségi membránja 1910-ben. A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges módszertani megoldása, az eredmények kontextualizálási kísérlete. Bp., 2018. (Történeti Térinformatikai Tanulmányok 7.)

- Szilágyi 2018b. Szilágyi Zsolt: Az életminőség területi egyenlőtlenségeinek változása Magyarországon a 20. század első harmadában. In: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések. Szerk.: Demeter Gábor, Szulovszky János. Bp.–Debrecen, 2018. 255–334.
- Szilágyi 2018c. Szilágyi Zsolt: Vándormozgalom a trianoni Alföld területén a 20. század első harmadában. In: Századok, 152. (2018) 1. sz. 85–126.
- Timár 1993. Timár Lajos: Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944. Bp., 1993. (Mikrotörténelem 6.)